

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Aalborg Universitet

Kulturelle stereotyper og lokale erfaringer. Christian Lautherborns beretninger fra Tysk Østafrika omkring år 1900

Rostgaard, Marianne

Publication date:
2011

Document Version
Accepteret manuscript, peer-review version

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Rostgaard, M. (2011). *Kulturelle stereotyper og lokale erfaringer. Christian Lautherborns beretninger fra Tysk Østafrika omkring år 1900*. Paper præsenteret ved Rejseberetninger som genre og som historisk kilde, Aalborg, Danmark.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Marianne Rostgaard

Paper til seminar om *Rejseberetninger som genre og som historisk kilde*.¹

Kulturelle stereotyper og lokale erfaringer. Christian Lautherborns beretninger fra Tysk Østafrika omkring år 1900

Slutningen af 1800-tallet er måske den periode, hvor der er skrevet flest rejseberetninger fra fremmede verdensdele. Fænomenet hænger oplagt sammen med den samtidige imperialisme. Ofte på en meget direkte måde som i tilfældet H.M. Stanley, hvis rejser havde som formål at bane vej for europæernes fremtrængen i Centralafrika og samtidigt derhjemme reklamere for de uanede rigdomme og muligheder, der hermed åbnede sig for europæerne. Andre gange som en kritik af den europæiske imperialismes ødelæggende indvirkning.

Mary Louise Pratt var med *Imperial Eyes – Travel Writing and Transculturation* (1992) med til at starte en bølge af analyser af sammenhænge mellem rejseberetninger og imperialisme. *Imperial Eyes* er blevet genudgivet i flere oplag og udgaver siden 1992 senest i 2008. Pratt analyserer beretterstrategier i en række primært britiske rejseberetninger i det 19. århundrede. Beretterstrategier relateres hos Pratt på den ene side til genrekonventioner og på den anden side til det imperiale projekt, dvs. spørgsmålet er hvordan rejseberetningerne både afspejlede faser i det britiske imperiums historie, og influerede historien ved at bidrage til "imperial meaning-making". Der er både tale om "a study of genre and a critique of ideology." Rejseberetninger er for Pratt interessante som kilde, fordi de bearbejder den rejsendes oplevelse af ambivalenser og modsætninger i det koloniale kulturmøde. Blandt de skrivende rejsende er der både kritikere og fortalere for det britiske imperium. Viften af positioner ser hun som eksempler på mulige holdninger til og reaktioner på det imperiale projekt.

Pratt skriver i en post-kolonial tradition og målet med *Imperial Eyes* er gennem en kritisk analyse af 'the meaning making powers of empire', at bidrage til den kulturelle afkolonisering (Pratt 2008, s. 3). Pratts centrale analytiske begreb er 'contact zone', dvs. hun analyserer den måde subjekter, både koloniserede og kolonisatorer, gensidigt konstitueres i mødet med den anden. 'It [contact zones]

¹ Der er tale om "work in progress", så venligst undlad at citere eller videresende uden tilladelse.

treats the relations among colonizers and colonized, or travelers and "travelees" not in terms of separateness or apartheid, but in terms of co-presence, interaction, interlocking understandings and practices, often within radically asymmetrical relations of power' (1992, s. 7). Pratt interesserer sig for rejseberetningernes mange stemmer og dobbelttydigheder, samtidigt med at hun fremhæver nogle fælles træk, eksempelvis en måde at skrive om et fremmed landskab på som hun kalder 'the-monarch-of-all-I-survey'². Det refererer til et retorisk greb, hvor beskueren (den rejsende) gerne stående på et bjerg/et højdepunkt lader sit blik glide besiddende ud over det "nyopdagede" område (der alene var nyt for den rejsende europæer, de der boede der, kendte området i forvejen) og gennem beskrivelse tilegner sig området.

Louise Pratts læsestrategi er inspirerende fordi dobbelthederne for mig at se er tydeligt til stede i de danske rejseberetninger (breve, dagbøger, rejsebøger) fra Afrika omkring 1900, dvs. den højimperialistiske periode, som jeg har kendskab til, og hvoraf en skal introduceres i denne sammenhæng. Stereotyperne og konventioner, både genrekonventioner og andre konventioner, springer i øjnene når man starter på at læse disse beretninger. Men der er andet og mere i dem. Der kan være elementer i teksten der afslører angst, eller elementer der på anden måde viser, at 'the all powerful white man' på nogle punkter var en fiktion, eller rettere sagt, at der tekstligt blev iværksat strategier, som enten søger at skjule eller på anden måde skrive det mangfoldige og mangetydige møde mellem koloniserede og koloniserere ind i en tilsyneladende entydig tekst. Min hensigt er således den samme som Louise Pratts, at analysere dobbelttydighederne og det mangestemmige. Til forskel fra Louise Pratt vil jeg i højere grad hæfte mig ved hvordan en og samme tekst inkorporerer dobbeltheder og mangestemmighed, ikke blot diskursen som sådan (dvs. flerheden af tekster fra en bestemt periode), og jeg vil analysere tekstlige strategier som imødekommelse af forventninger hos læserne derhjemme til en rejsebeskrivelse fra Afrika i slutningen af 1800-tallet. Udover at teksten bearbejder et kulturmøde opretholder den også en dialog mellem den rejsende (i dette tilfælde en expat) og det hjemlige.

De koloniseredes stemme lader Pratt komme til orde gennem det de selv har skrevet, og hun inddrager fx Poma de Ayalas' brev fra 1915, som er et dokument, der bearbejder det koloniale kulturmøde fra "the receiving end."ⁱ Tekster som Poma de Ayalas' brev er meget sjældne. I stedet må vi for mig at se søge at udnytte 'sprækkerne' (glimpses) i eksisterende tekster. Rejseberetninger er (selvfølgelig) en kilde til kulturmødet, som det oplevedes af fortælleren (den rejsende), og korpusset af tekster tilsammen en kilde til de indre modsigelser og dobbeltheder i det imperiale projekt. Men modsigelserne og dobbelthederne i den enkelte tekst åbner for mig at se op for at læse beretningerne som kilde til en kolonial praksis. Det er i dette paper derfor i mindre grad den rejsendes (og "the

² Frits Andersen (2010) har oversat det til hersker-over-alt-hvad jeg overskuer.

travelees”) identitetsdannelse, der interesserer mig, dvs. hvordan de reflekterede over og så hinanden. Det der interesserer mig er handlinger, og den måde, der berettes om disse handlinger. Den koloniale praksis er interessant, fordi det er her kulturmødet finder sted og en kolonial hverdag bliver til. Der er for mig at se nogle diskrepanser eller modsætninger bygget ind i beretningerne, som jeg læser som modsætninger, der udspringer af på den ene side forskellen på, hvad der forventedes, og hvad der kunne fortælles derhjemme og på den anden side praksis. Disse diskrepanser eller modsætninger kan man umiddelbart læse henover, og det skal være min påstand, at det har de fleste samtidige læsere gjort. Jeg er således ude på både at bruge beretningerne som indgang til en delvist ”skjult” historie, og at undersøge hvordan teksterne søger at balancere og formidle mellem forventninger (genrekonventioner) og den lokale hverdag.

Jeg vil samtidigt argumentere for, at de ’sprækker’ eller den dobbelthed der er i teksten kunne eksistere uden konflikt. Ikke bare tekstligt men også i praksis. Det handler både om, at der var langt fra metropol til koloni og at meget få af de, der læste rejseskildringer, nogensinde selv havde været eller ville komme til Afrika. Sagt på en anden måde, de anede intet om Afrika bortset fra de forestillinger som bl.a. rejseberetninger formidlede. Læsere af eksempelvis Lautherborns beretninger hjemme i Danmark kendte kun Afrika som topoi, ikke en hverdag der skulle ageres i. Læser man Lautherborns beretninger lidt hurtigt, og uden at hæfte sig ved det jeg kalder ”sprækkerne” i teksten, bekræfter den umiddelbart en række mere eller mindre kulørte opfattelser af Afrika. Sådan er jeg overbevist om, at CLs beretninger er blevet læst derhjemme – som en spændende beretning, der bekræftede et efterhånden veletableret billede af Afrika. Jeg vil hævde, at den geografiske afstand og ikke-mødet mellem læseren derhjemme og den virkelighed, som rejseberetningerne har forskellige strategier til at bemestre, har haft som konsekvens, at beretningerne derhjemme kunne læses som bekræftelse af stereotyper og forestillinger om Afrika samtidigt med at de, læst omhyggeligt, giver et indblik i den lokale hverdag, og de tekstlige strategier et indblik i hvordan beretteren selv kunne spænde over modsætningerne.

Jeg har valgt at bruge Christian Lautherborn som eksempel i dette paper, fordi det var gennem læsningen af Chr. Lautherborns breve, at jeg først blev opmærksom på de omtalte dobbeltheder eller ”sprækker” i teksten, som jeg bagefter har genfundet hos andre. Måske netop fordi han ikke var en stor skribent (men beretter livfuldt og ofte med en vis ironisk distance både til sig selv og andre), er han et pædagogisk set godt eksempel. Jeg har i dette paper ikke hæftet mig ved, at Christian Lautherborn var dansker. Han deltog, som en del andre danskere på hans tid, i andre europæiske staters imperiale projekter, og er dermed en del af den europæiske imperialisme. Der er enkelte bemærkninger i brevene, hvor han med udgangspunkt i Slesvig-spørgsmålet forholder sig nationalt til tyskere og Tyskland, men det ser ikke ud til at have haft større betydning for hans liv i Tysk Østafrika. Det fremgår af flere af CLs beretninger om forskellige episoder, at europæerne af de lokale blev

betragtet som gruppen 'hvide europæere', og også selv langt hen ad vejen betragtede sig på denne måde. Udover tyskerne var der både englændere, franskmænd, portugisere og italienere i Pangani-området.ⁱⁱ

Chr. Lautherborn og hans efterladte breve om livet i Tysk Østafrika.

Chr. Lautherborn er ikke nogen specielt kendt person, men man kan dog slå ham op i ældre udgaver af dansk biografisk leksikon, og han optræder også i Karl Larsens fire-bindsværk *De, der tog hjemmefra*.ⁱⁱⁱ

Den eller de rejseberetninger, jeg her skal præsentere et bud på en læsning af, er skrevet i perioden 1888 – 1894 (1906). Chr. Lautherborn (CL) rejste til Tysk Østafrika for at overtage et job som bestyrer af en plantage, ansat af DOAG (Deutsch Ostafrikanische Gesellschaft) og han er således en del af det tyske koloniseringsprojekt. Når jeg taler om rejseberetning både i ental og flertal skyldes det, at der er tale om én beretning i den forstand, at vi har at gøre med én person, der beretter om sine oplevelser, dog uden der er tale om en senere redigering og dermed integrering af et stof til en sammenhængende skildring. CL skrev over årene en lang række breve hjem til sin søster, Caroline, som var gift med ejer og redaktør af *Vendsyssel Tidende*, Vilhelm Carlsen. Det er formentlig den direkte årsag til, at en stor del af CLs breve til søsteren blev trykt i *Vendsyssel Tidende* med "fra vor korrespondent i Tysk Østafrika" som byline. Det vides ikke, om der på forhånd har været truffet aftale mellem svogrene om, at brevene kunne anvendes på denne måde, men i hvert fald så Vilhelm Carlsen potentialet i svogerens breve, og opfordrede ham flere gange til at skrive noget der kunne bruges i avisen. Når en dansk provinsavis omkring 1890 ønskede at bringe beretninger fra Tysk Østafrika, skyldtes det utvivlsomt den store interesse for "det mørke kontinent" som H.M. Stanleys avisartikler og bøger havde været afgørende for at udbrede. H.M. Stanleys beretninger skabte Afrika som topos. *Hvordan jeg fandt Livingstone* blev første gang udgivet på dansk i 187?? [TJEK], *Gennem det mørke kontinent* (Through the Dark Kontinent, 1878) kom i en uforkortet udgave på norsk i 1882 og en forkortet dansk udgave i 1888 og *Hvorledes Stanley fandt Emin Pascha* (oversættelse af In Darkest Africa) i 1890, samme år som bogen udkom på engelsk. Særligt CLs første breve hjem indeholder passager der fortæller om slanger, skorpioner, vilde mænd og andre farer der lurder, og man fornemmer en frygt, der ikke bare skyldes frygten for det ukendte, men at Stanleys rejsebeskrivelser har været med til at foreskrive, hvordan Afrika skal være.

At det er forbunden med vanskeligheder og tit og ofte fare at hjælpe og indføre civilisationen her har jeg jo haft gode beviser på, men at trække mig tilbage netop nu, hvor min hjælp er nødvendig, vilde bedrøve mig meget.^{iv}

De farefulde oplevelser, herunder krig, var for CL en selvfølgelig del af arbejdet med at indføre civilisationen.

CLs breve indledes med, at der ingen grund er til at skildre togturen fra Hjørring til Hamborg, da den er "så godt kendt". Rejseskildringen starter derfor i Bremerhaven, ombord på det skib der, med en række stop undervejs, skal bringe ham til Tysk Østafrika. Der er fx en længere reportage fra Suez og Aden. Reportagerne fra Østafrika indledes under overskriften "Fra det mørke Fastlands Kyst."^v Begrebet "det mørke kontinent" var i 1888 blevet til et synonym for Afrika. Kort efter CLs ankomst starter "The coastal rebellion"³, en krig som varede to år og i stedet for at bestyre en plantage deltager CL i krigen som underofficer. Herefter er han med til at genopbygge byen Bagamoyo – som souschef for den kejserlige bygningsinspektør. Først i 1891 begynder han på det han egentlig var hyret til, at få opbygget en bomuldsplantage med alt hvad dertil hører, fra bygning af hus til sig selv og avlsbygninger, til at hyre arbejdere osv., i et område udenfor Pangani.

Avisartikler og breve

Hvis vi sammenholder de breve, som blev trykt i VT, med hele korpusset af breve, kan man drage nogle konklusioner om hvilke begivenheder, der efter Vilhelm Carlsens mening hørte hjemme i en rejseberetning og hvilke ikke. De breve, som blev trykt, blev trykt stort set uændret med udeladelse af kommentarer til familiebegivenheder (som Caroline har berettet om i sine breve til broderen), hilsener m.v. Der er ikke trykt nogen breve efter april 1894, selvom CL bliver ved med at skrive breve hjem til sin død i 1906. Brevenes indhold ændrer sig og egnede sig af samme grund formentlig ikke længere som rejseskildringer i VT. Afrika forvandlede sig for CL efter flere års ophold fra noget spændende og eksotisk til et hjem og en hverdag.

Der er enkelte passager i CLs breve, hvor han henviser til, at nu har han prøvet, som svogeren har bedt ham om, fx at skrive noget om "folkelivet", dvs. sæder og skikke blandt de lokale. Det fremgår klart, at der med "folkeliv" menes "primitive skikke" m.v., mens livet i fx Pangani og de mange blandede grupper der fandtes her af indiske handelsfolk, arabiske plantageejere osv. ikke blev anset for at være rigtig "afrikansk" og derfor kun optræder yderst en passant i de breve som blev trykt. Beskrivelser af livet i den lille europæiske koloni i Pangani er udeladt, og derudover er breve, som primært handler om plantagedriften, dvs. det mere landbrugsmæssige, udeladt. De breve der blev

³ Oprøret brød ud da de første tyskere ankom i august 1888 for at tage "deres" koloni i besiddelse. Den tyske kommandant, Zelewski, smed simpelthen ejerne ud og okkuperede de bedste huse i Pangani, som tilhørte byens elite (arabere og shirazier), som han derudover også fornærmede ved at lade tyske soldater gå ind i den lokale moske med støvler på og desuden medbringende hunde (Zelewski vidste ikke det var en udsøgt fornærmelse). Den gamle elite (arabere og shirazier) gjorde derfor oprør mod "den nye elite" (tyskere). Nogle af de afrikanske stammer allierede sig med den gamle elite andre med tyskerne (i et oprør mod den gamle elite på kysten). Se Parpart og Rostgaard (2006), s. 28 – 31.

trykt handler for det første om rejser til/fra Pangani, dvs. steder og mennesker han møder under rejsen til Tysk Østafrika i 1888 og på den første orlov i 1892 (hvor han rejser hjem til Hjørring og returnerer til Pangani). Udover egne rejser beskriver han sit møde med H.M. Stanley og Emin Pasha i forbindelse med Stanleys tredje Afrikaekspedition, hvor han drog ud for at finde Emin Pasha.⁴ Stanley og Emin Pasha kom forbi og overnattede faktisk flere dage i Bagamoyo, hvor CL opholdt sig på det tidspunkt. Stanley var godt stof, så brevene om Stanleys og Emin Pashas ankomst til Bagamoyo og et par breve, hvor CL gengiver beretninger fra deltagere i ekspeditionen bl.a. om pygmæerne, som de har mødt inde i de store skove (en form for "interview" med ekspeditionsdeltagerne), blev selvfølgelig trykt in extenso i VT. Derudover er breve hvor CL beretter om interaktion med "de indfødte", og som derfor kan belyse folkelivet i Østafrika trykt. Endelig er en del af de breve som handler om "the coastal uprising" blevet bragt i VT under overskrifterne "Om krigen i Østafrika" og "På togt ind i det sorte fastland. Billeder fra krigen i Østafrika".

På grundlag af de få bemærkninger om Vilhelm Carlsens ønsker til, hvad CL skal skrive om, og de breve, som blev udvalgt til at blive trykt i VT, mener jeg, at vi kan konkludere, at forventningerne til en rejsebeskrivelse fra Afrika omkring 1890 var, at den skulle være spændende, gerne handle om udståede farer og derudover at den skulle beskrive de ukendte steder den rejsende havde opholdt sig. Sagt på en anden måde, det var de mest eventyrlige, eksotiske og kulørte dele af CLs breve som blev trykt. Derudover forventedes det at en rejsebeskrivelse skulle indeholde beskrivelser af sæder og skikke blandt "de sorte" eller "negrene". Begge betegnelser bruges i CLs breve især til at starte med, mens han i de senere, ikke trykte, breve, hvor han har opholdt sig i Afrika i flere år dels omtaler nogle personer ved navn og derudover fortrinsvis taler om "folkene" eller "mine arbejdere på plantagen". Bortset fra det var der for CL intet politisk ukorrekt i at tale om "sorte" og "negre".

I det følgende gengives to uddrag af breve, som begge har været trykt, og uddrag af en avisartikel, skrevet mens CL var hjemme på orlov i 1892^{vi}. De tre uddrag kredser omkring videnskab og overtro, hvor CL som udgangspunkt repræsenterer den vestlige, rationelle tilgang til verden, mens hans afrikanske arbejdere tror på onde ånders og troldmænds magiske kræfter. Spørgsmålet om trolddom og magi var et emne, der besad fascinationskraft, samtidigt med, at netop troen på magi, fetischer og onde ånder var med til at klassificere afrikanerne som "vilde". Magi er, hvis man går ind i en afrikansk kosmologi, et spørgsmål om at besidde kraft og magt. Episoderne handler således også om hvordan man tilegner sig magt og autoritet. Samtidigt var et af de hvide europæeres argument for deres

⁴ Emin Pasha var af tysk-jødisk herkomst, havde læst medicin og var konverteret til islam (deraf navnet). Han arbejdede bl.a. for den tyske regering med at skabe kontakter til stammer inde i landet (reelt beherskede tyskerne i slutningen af 1880'erne kun kystområdet i deres nye koloni). Han forsvandt i forbindelse med Mahdist-revolten og der blev udsendt en redningsekspedition med H.M. Stanley i spidsen. Emin Pasha blev myrdet i 1892, da han var på en ny ekspedition til det indre af Tysk Østafrika.

adkomst til at udøve magt over de områder de koloniserede, at de besad civilisation og naturvidenskabelige viden, dvs. en anden form for viden og magt, som både legitimerede og bogstavelig talt satte dem i stand til at herske og beherske verden.

Episoderne med måneformørkelsen, den unge kvinde der har fået malaria, og troldmanden der kunne forvandle sig til en løve.

Vi havde her jeg tror det var i juni, en måneformørkelse, og om aftenen som jeg sad i Pangani, hørte jeg den mest øredøvende larm som er umulig at beskrive. Jeg spurgte en af folkene som var til stede, hvad det skulle betyde. Jo, sagde han, Fanden [CL "oversætter" i breve hjem ofte onde ånder til fanden – fanden var, modsat onde ånder, en kendt realitet derhjemme] vil sluge månen i aften, et godt stykke deraf er sort, og hvis vi ikke driver ham bort med vor larm, så ser vi aldrig månen mere, og de vedblev med deres larm indtil månen var klar og gik så hjem i den tro, de havde fordrevet Fanden. Ofte har en eller anden den tro, at andre ånder bor i huset med ham og lader så alle komme som har piber og trommer, og de laver musik den hele dag, som efter min mening er skrækkelig nok til at forjage et helt kompagni af onde ånder. (...) Jeg forglemte at fortælle næste dag efter måneformørkelsen forsøgte jeg med tre store kugler at gøre dem bekendt med jordens, solens og månens stilling til hinanden, men jeg kom ikke langt dermed, thi ingen af dem ville tro, at jorden drejede sig, da de mente alle huse måtte falde om og menneskene kunne ikke holde fodfæste på en kugle, selvom den var nok så stor, når den blev sat i bevægelse. De morede sig kosteligt over min vits, som de kaldte det, og jeg så dem tale med hinanden derom forskellige gange om dagen, men altid lo de så hjerteligt derover, som om jeg havde forsøgt at holde dem for nar. Men det var vel egentlig også for meget at forlange, at de skulle tro derpå, da det dog lyder så utroligt - (brev 13. nov. 1891, avisartikel 26. januar 1892)

CL forsøger her, formentlig på samme måde som han hjemme i skolen på et eller andet tidspunkt har fået forklaret fænomenet måneformørkelse ved hjælp af tre kugler, at forklare, at en måneformørkelse er et naturligt forekommende fænomen, som vi derfor har en naturvidenskabelig forklaring på. Hans forsøg på undervisning af arbejderne på plantagen falder til jorden. CLs reaktion herpå er en for så vidt solidarisk bemærkning om, at den videnskabelige forklaring er svær at tro på, da den strider mod almindelig sund fornuft. Han gør samtidigt i citatet sine arbejdere til børn, der af samme grund ikke kan vide bedre, men gør det i øvrigt på en måde hvor ironien også vendes mod ham selv og den vestlige naturvidenskab – forklaringen strider faktisk mod almindelig sund fornuft.

Episoden med den unge kvinde, der har fået malaria, fortælles i samme brev hjem, der har overtro som en form for gennemgående tema. Det skal indskydes, at CL havde lært sig at tale swahili, i de tre år han på det tidspunkt havde opholdt sig i Tysk Østafrika.

(...)Folkene som alle er meget overtroiske her sagde til mig, at de havde ikke lyst til at blive på plantagen, da Fanden huserede der. Jeg ved der var en ung pige, som døde meget hurtigt, og om hende sagde de, hun havde været uden for huset om natten, og da havde Fanden grebet hende og klemte hende på maven, og derfor var hun død. Jeg forsøgte så

godt som det var mig muligt at bringe dem fra deres tro, men ganske lykkedes det mig ikke. Og da et par uger efter en ung kone lå svært syg af feber om natten og om morgenen havde mistet bevidstheden, erklærede de mig alle, at nu vilde de ikke blive her længere, thi nu var det sikkert, at onde ånder opholdt sig her. Den unge kone havde ikke længe tilbage, sagde de, og når vi har begravet hende, går vi bort. Her var gode råd dyre. Når først plantagen fik det ry blandt de sorte at være forhekset, så kunne jeg lige så godt pakke mine sager sammen, thi det vilde da være svært at få nogen til at komme her og arbejde. Jeg gik ind til den unge kone og fandt hende svært syg og kold over hele kroppen. Hun havde en stærk feber, og som det ofte går her falder feberheden lidt efter lidt til langt under normal og den syge hvis ingen hjælp kommer, sover da ganske roligt bort.⁵ Det første jeg gjorde var at vække hende og nøde hende til at drikke et ølglas fyldt halvt med varm te og halvt med cognac. Jeg gav de fire koner en flaske whisky, som de skulle væde hende med, indtil varmen kom tilbage og lod bygge en god ild tæt ved sengen, stillede en kone ved hendes hoved, som skulle holde hende vågen, og på ingen måde lade hende sove før sveden begyndte at vise sig. Jeg gik så til folkene, som jeg forklarede, hvorledes den unge kone var blevet syg, ikke ved Fandens hjælp, men som alle andre bliver syge her og alle andre steder. Men andre steder bliver de raske igen, sagde de, her derimod dør de altid fordi Fanden har en hånd med i spillet. Jeg sagde "Den unge kone er ikke død endnu, og måske bliver hun rask igen". Ja måske sagde de, men hvis hun nu dør, som der er mere udsigt til, vil du så tro Fanden har sit ophold her? "Nej", sagde jeg, på Fanden tror jeg ikke, men hvis den unge kone bliver rask, vil I så opgive troen på Fanden og blive hos mig? Ja, dertil var de alle villige. Nå, så til arbejdet sagde jeg. Hvis konen dør, kan vi holde råd i morgen. Alle gik til deres arbejde, og jeg gik ind i huset for at se hvorledes det gik med den syge (...). Kl 10 begyndte varmen at komme tilbage og en time derefter lå hun badet i sved. Jeg lod hende da sove så længe hun ville, og om aftenen gav jeg hende et par kinin-piller. Næste dag var hun så rask, at hun kunne sidde udenfor huset, og har været det siden. Troen på Fanden faldt betydeligt, da hun viste sig ved arbejdet, men helt forsvunden var den dog ikke.

CL forsøger her igen at fortælle sine arbejdere, at onde ånder ikke eksisterer og at der er en naturlig forklaring på, at nogle arbejdere på plantagen er blevet syge af malaria. Der er meget mere på spil for CL i denne episode end i episoden med måneformørkelsen. Det gælder liv og død, både den unge kones og plantagens. Han prøver derfor ikke blot på at forklare og overtale, men handler. Episoden udvikler sig gennem den ordveksling han har med sine arbejdere til en styrkeprøve mellem CL og de lokale/stedets onde ånder, som han vinder.

Den tredje episode handler også om overtro.

Stundom antager overtroen også mere faretruende skikkelser. En dag hørte jeg høje skrig ude fra plantagen, og fandt mine arbejdere i begreb med at slæbe af med en medicinmand. Denne – der nu så temmelig ynkelig ud – havde truet med, at han ville omskabe sig til en løve og æde mennesker, hvis man ikke gav ham en anselig gave. Kommandanten [dvs. den tyske kommandant på stedet] havde ladet ham tildele nogle stokkeprygl. Men de sorte mente dog, at det var sikrere, at de gjorde ham uskadelig, inden han fik gjort alvor af sin trussel. Her var gode råd dyre.⁶ Jeg påtog mig da en sagkyndig mine, og bad om jeg måtte se, hvad han havde i de krukke, han bar om livet. Man overrakte mig hele arsenalet

⁵ Der er tale om malaria, en sygdom CL kendte og havde kureret sig selv for flere gange

⁶ CL må have frygtet, at arbejderne på plantagen ville slå troldmanden ihjel for at være på den sikre side. Det ville formentlig have givet en del besvær og uro med indblanding fra de tyske myndigheder. For ikke at skabe unødigt uro (og afbrydelse af arbejdet på plantagen) søger CL derfor at løse problemet på sin egen måde.

af jux og ragelse, han havde samlet i små lerpotter i sit bælte. Det var rød jord, stødte insekter osv. Jeg så alvorligt undersøgende på det, og erklærede derefter med bestemthed, at med disse ting kunne manden umuligt omskabe sig til en løve, men allerhøjest til et svin. Dernæst tog jeg ham for mig og gav ham i al fortrolighed det råd, at han snarest muligt forsvandt, hvis han ville undgå yderligere ubehageligheder.^{vii}

Igen udfolder der sig en magtkamp, her mellem CL og en troldmand/medicinmand (og de lokales tro på ham). Det springer i øjnene, at CL denne gang ikke forsøger at forklare arbejderne, at trolddom ikke eksisterer. I stedet bruger han medicinmandens egne våben mod ham (troen på man kan forvandle sig til et dyr), og gør ham derudover til grin, ved at forklare, at han slet ikke kan forvandle sig til en løve, som han truer med at gøre. Ved hjælp af rød jord, maste insekter m.v. kan man alene forvandle sig til en gris. Det mest bemærkelsesværdige er dog, at CL vælger at handle indenfor en afrikansk kosmologi og gøre sig selv til trolddomskyndig for at få løst et problem, og ikke vestlige former for autoritetsudøvelse – han kunne fx have tilkaldt den tyske kommandant endnu engang og bedt ham få jaget manden langt væk fra plantagen.

Begge episoder har klart CL som fortællingens helt. I malaria-episoden bliver han fortællingens helt fordi han, modsat de lokale, har viden om hvordan man kurerer sygdommen malaria og gør brug af vestlig medicin (kinin-piller). Det er en fortælling om, hvordan europæerne og vestlig viden er de lokales overtro overlegen i beherskelse af omverdenen, det være sig at kurere sygdomme eller i det hele taget gøre brug af en strategisk mål-middel rationalitet i håndteringen af sin omverden. I troldmands-episoden bliver CL igen fortællingens helt på at beherske situationen. Han lader som om han tror på, at mennesker kan forvandle sig til dyr; det angives klart i teksten, at han selvfølgelig ikke i virkeligheden tror på magi. CL latterliggør på en gang medicinmanden (overfor sit europæiske/danske publikum) og afvæbner ham (i situationen som den udfolder sig lokalt), samtidigt med at han lokalt tildeler sig selv magt, som ekspert og en mand, der tør udfordre og konfrontere troldmanden. Jeg vil hævde, at CL vinder magt og autoritet på to forskellige måder, en måde derhjemme og en anden måde lokalt (plantagen i Tysk Østafrika). Derhjemme vinder han magt og autoritet på sin beherskelse af en situation. Og her ligger dobbeltheden i teksten. Som episoden fortælles skyldes CLs beherskelse af situationen hans overlegne viden om hvordan verden faktisk er beskaffen (onde ånder findes ikke og et menneske kan ikke omskabe sig til et dyr), som får ham til at optræde med autoritet i situationen. Men, som det fremgår, vinder han i virkelighedens verden, den lokale kontekst, magt og autoritet ved at være den stærke i konfrontationer med onde ånder og en troldmand.

I episoden med troldmanden går CL ind på en afrikansk tankegang, og indgår dermed i en lokal dialog om magi og magt. Set ud fra plantagearbejdernes perspektiv og en afrikansk kosmologi har CL i malaria-episoden ligeledes fremtrådt som en form for troldmand der, ved hjælp af uigennemskuelige ritualer, får kureret den unge kvinde. Forskellen på CLs måde at kurere malaria eller heksedoktori er ikke åbenbar, med mindre man kender til og anerkender vestlig medicin.

Læst i en dansk kontekst er der derimod formentlig ingen tvivl om, at episoderne vil blive læst som eksempler på hvide europæeres overlegenhed over overtroiske afrikanere.

Til slut endnu et uddrag fra et af CLs breve, som kan belyse et sammenstød mellem afrikanske og europæiske forståelser, som igen har at gøre med magt og autoritet. Det er en gengivelse af en episode der udspillede sig, mens CL var underofficer i forbindelse med 'the coastal uprising'. De tyske kolonisatorer rekrutterede lejesoldater fra mange hjørner af Afrika, blandt andet somaliere. CL noterer sig, at somalierne ser anderledes ud end andre negre. Deres hovedform er anderledes, det samme gælder ansigtstræk og deres lemmer er lange og slanke. De ligner således europæere mere end andre afrikanere, og CL mener, i overensstemmelse med almindelige tænkemåder i Europa i 1880'erne, at somalierne derfor også er mere intelligente end andre afrikanere. CL skriver videre, at somalierne også selv anser sig for at være

(...) meget bedre end alle andre negre, de har først og fremmest en æresfølelse, som er meget sjælden blandt de sorte. Jeg husker således en morgen et par af dem var kommet for sent til arbejde, og jeg i temmelig tydelige ord gav dem at forstå, at de skulle møde til tiden ligesom de andre. En af dem kastede hovedet tilbage, så forundret på mig og sagde: "Du taler til os ligesom de andre negre (han mente mændene fra Nyamwezi-karavanen⁷, som jeg jo før har skrevet om). Vi er somaliere, og hører til en stor stamme og er ikke slavefolk, som de andre, men vant til god behandling, og vi ønsker også at man tager hensyn dertil". Jeg svarede ham, at hvis han ønskede at blive bedre behandlet end de andre, så måtte han også gøre sig fortjent dertil. Mig var det fuldstændig ligeegyldigt om han hørte til en stor stamme, når han ikke passede sit arbejde, måtte han finde sig i at blive behandlet ligesom de andre negre. Han gik bort uden at sige noget, men jeg har før været kærligere betragtet end med det afskedsblik han sendte mig. Dog havde det den følge, at de hver dag derefter kom til rette tid til deres arbejde, da de ikke ønskede at de andre negre skulle tro de blev behandlet på samme måde som dem."^{viii}

I episoden med de somaliske lejesoldater ender CL med igen at opnå det han ville; somalierne møder herefter til tiden. Det skyldes dog på ingen måde CL's nordvesteuropæiske, protestantiske ræsonnement om at man, hvis man vil behandles ordentligt, skal gøre sig fortjent hertil bl.a. ved at møde til tiden. Somaliernes beslutning at møde til tiden begrundet i stolthed og æresfølelse – de vil ikke behandles som 'slavefolk' dvs. skældes ud og kommanderes rundt med. Det interessante ved episoden er, at både somaliernes og CL kan leve videre med hver deres opfattelser og måder at se verden på, så længe de kan indgå et funktionelt kompromis, hvor begge parter opnår det, de gerne vil.

⁷ Nyamwezierne var en af de lokale stammer. De fleste af CLs senere arbejdere på hans plantage udenfor Pangani var Nyamwezier. Nyamwezierne drev traditionelt handlen mellem kystbyerne (Bagamoyo, Pangani m.fl.) og det indre af Afrika. Det var stammens høvdinge/stormænd, som handlede, mens de "menige" nyamwezier bar varerne (på hovedet eller vha. bærestænger) på turene fra kysten og ind i det indre af Afrika. CL bemærker i et af de breve som blev trykt, at nogle af "hans" nyamwezier havde været med til at krydse det afrikanske kontinent fra kyst til kyst, før Stanley blev berømt på at udføre denne bedrift.

På samme måde som i eksemplerne ovenfor er der igen tale om forståelser (kosmologier, identitetsopfattelser) der støder sammen, men samtidigt kan fungere sammen, uden at nogen af parterne opgiver egen forståelse af begivenhederne. Episoden med de somaliske lejesoldater sætter desuden, på samme måde som episoderne citeret ovenfor, spørgsmålstegn ved "the civilising mission". I ingen af de citerede tilfælde er der tale om andet og mere end at etablere hvad jeg vil kalde et funktionelt kompromis (at udbrede civilisationen handlede i dette tilfælde om, at lære Somalierne, Zuluerne og alle de andre at slås på europæisk vis. At føre krig kunne de i forvejen).

Når de episoder CL beretter, gnidningsløst kan glide ned som beretninger om hvordan den hvide mand behersker situationen, skyldes det, at teksten alene inviterer til, at lægge mærke til, at CL, hver gang han sætter sin autoritet på spil, kommer ud som sejrherre, mens teksten ikke reflekterer over hvorfor og hvordan. Det er derudover en forudsætning for en gnidningsløs læsning af teksten, at læseren kommer fra den vestlige verden. Afrikanernes tro på magi klassificeres af teksten uden videre refleksion herover som overtro. Og hånden på hjertet, sådan læser vi vel alle selv tekster om magi og tro på onde ånder?^{ix}

Hele måden at berette på er derfor med til at formidle en central trope i den imperiale selvforståelse. En af de tilbagevendende figurer i rejsebeskrivelser (og andre tekster) er den hvide mands konfrontation med de indfødte. Den hvide mand udfordres på sin autoritet i en farefuld situation, men ender altid med at være situationens herre. Tekstligt berettes der på en selvfølgelige måde om at udbrede civilisationen, som læseren på forhånd er en indforstået del af; den synsvinkel hvorfra et kulturmøde berettes er i udgangspunktet den rejsendes og den hjemlige læsers fælles erfaringshorisont.

Afsluttende bemærkninger

Formålet med hans ophold i Afrika var for CL at hjælpe med at udbrede civilisation og beretningerne fortæller, som andre samtidige rejseberetninger, farefulde og eksotiske oplevelser forbundet hermed. Samtidigt er det muligt at få nogle glimt af de lokales oplevelse af og forholdet sig til det imperiale projekt. Nogle af disse glimt sætter spørgsmålstegn ved både hvad det var for en civilisation og hvor gennemgribende 'the civilising' mission faktisk var. Jeg hæfter mig her ved, at CL går ind i og bruger lokale forståelser og praksisser som måde at tilegne sig og bekræfte sin autoritet.

Som kilde til kolonihistorien, er rejseberetninger ikke kun en kilde til den metropole historie. Rejseberetninger giver også glimtvis de koloniserede stemme og lader dem optræde som subjekter. Koloniseringens og imperialismens historie er igangsat af de hvide og præget af deres interesser, forestillinger, og gøren og laden. Men det betyder omvendt ikke, at det ikke fik betydning for

kolonialismens og imperialismens historie hvilke relationer koloniserere og koloniserede konkret indgik i. Tværtimod kan man hævde, at måden de brugte hinanden på fik afgørende indvirkning på de afrikanske samfunds udvikling.

Rejseberetningerne er underlagt en række genrekonventioner som betød, at nogle ting nok kunne fortælles, men det kulturmøde som italesættes i teksten går sjældent for alvor i dialog med den lokale kultur. Den metropole og den koloniale/lokale kultur mødes også i praksis primært i form af kulturens ydre fænomener. Som sådan kan de indgå i det jeg her har kaldt en funktionelt kompromis. Det muliggør samtidigt, at teksten kan holde fast ved "the all powerful white man" som beretningens helt og civilisationens repræsentant.

ⁱ "But the more I studied the huge corpus of travel literature written by Europeans over two hundred and fifty years, the more aware I became of the participants whose voices I wasn't hearing. There was a huge gap in the archive. What had the people who received these visitors thought of them and the imperial designs they brought with them? (...) From time to time as I read, I glimpsed the ongoing ways empire was coded by those in whose lives it intervened – codes in ceremony, sculpture and painting, in dance, parody, philosophy and history; in expressions unwitnessed, suppressed, lost, or simply overlaid with repetition and unreality. It calls for the story of another letter. Som eksempel på "another letter" peger Pratt på Poma de Ayalas brev fra 1615. Pratt (2008) s. 5. Pratt har selvfølgelig helt ret i, at det er at foretrække at lade de koloniserede komme til orde gennem deres egne beretninger. De er blot så uhyre sjældne, at det ad den vej bliver svært at få inkluderet de koloniseredes stemme i en fælles historie om det koloniale kulturmøde.

ⁱⁱ Se desuden Niels-Christian Andersen, Afrika set gennem danske briller. En undersøgelse af danskernes opfattelse af Afrika og afrikanerne ca. 1901 – 1914. Utrykt speciale i Historie, Københavns Universitet, 1976. N-C A konkluderer at "Nu kunne man jo indvende, at Danmark jo ikke var nogen kolonimagt – i alt fald ikke i Afrika – og at der derfor ikke skulde være nogen grund til at danskerne begrundede og retfærdiggjorde imperialismen. Hertil er at sige, at den danske Afrikaopfattelse var stærkt påvirket fra udlandet. Næsten halvdelen af de skønlitterære værker med tilknytning til Afrika eller afrikanere var udenlandske oversættelser, og både non-fictionlitteraturen og aviserne trak meget stærkt på udenlandske kilder i deres skildringer af afrikanske forhold." (s. 143)

ⁱⁱⁱ Lautherborns breve er af Karl Larsen skrevet sammen til beretningen "En tro tjener". Karl Larsen, *De, der tog hjemmefra* bd. 4, Kbh 1914 s.5 – 144. Karl Larsen anlægger en patriotisk synsvinkel – *De, der tog hjemmefra* er skrevet for at hylle og hædre danskere som i det fremmede havde bidraget til fremskridt og udvikling. Karl Larsen slutter sin beretning med at citere mindeordene på CLs gravsten (oversat fra tysk): "Han var en af de første, som her satte Kulturens Plov i Afrikas rige Jord".

^{iv} Brev 6. marts 1889 til CLs far. Ikke trykt i VT. Det fremgår af konteksten at CLs far har foreholdt CL, at han er engageret som plantagebestyrer, og er bekymret over at høre, at sønnen i stedet nu er soldat.

^v Vendsyssel Tidende 2.,3.,6.,11.og 14. august 1888 "Fra Hjørring til Zanzibar" og 14. december 1888 "Fra det mørke Fastlands Kyst"

^{vi} Artiklerne "Folkeliv i Østafrika" bragte 16., 20. og 21. september 1892. Der eksisterer ikke noget forlæg i form af breve. CL var på orlov hjemme i Danmark august-september 1892 og Vilhelm Carlsen har formentlig bedt ham om at skrive disse artikler, der er en form for etnografisk beskrivelse af sæder og skikke.

^{vii} Vendsyssel Tidende 20.9. 1892, "Folkeliv i Østafrika".

^{viii} Brev 24. juli 1889

^{ix} Et af de få historiske analyser jeg kender, der forsøger at beskrive et hændelsesforløb ud fra en afrikansk forståelse af samme er Luise White, *Cars Out of Place: Vampires, Technology, and Labor in East and Central Africa*, in: Cooper and Stoler (eds.), *Tensions of Empire. Colonial cultures in a Bourgeois world* (1997). Jeg har en gang brugt den i undervisningen hvor de studerende var enige om at det var den mærkeligste historiske analyse de nogensinde havde læst (jeg giver dem helt ret). Luise White tager fx troen på vampyrer helt seriøst og lader dem indgå helt på linje med andre historiske aktører i begivenheder, i stedet for at lægge en tekstlig distance ved at skrive om nogen der tror, at vampyrer har gjort dette eller hint.